

Dalija Grinkevičjute

LITVANCI KRAJ
LAPTEVSKOG MORA

Sećanja iz pakla sibirskih logora

Prevela s litvanskog
Mirjana Bračko

Beograd, 2020

Salvo Grotkau von Le

Sadržaj

Na putu prema književnoj riznici.....	7
<i>Viktorija Daujotite</i>	
1. Sećanja	23
2. Litvanci kraj Laptevskog mora.....	173
3. Na rodnoj grudi	209
4. Minijature	269
Primedbe redakcije.....	273

Na putu prema književnoj riznici

Dalija Grinkevičjute se knjigom „Litvanci kraj Laptevskog mora“ upisala u seriju riznice litvanske književnosti XX veka. U seriji je objavljena druga – posle Žemajte. I neočekivano, i opravdano. Žemajte prenosi one mentalne vibracije koje je čula dok su se u Žemajtijskom^{*} selu odvijali spori evolucijski procesi, buđenje svesti koje je obuhvatalo i žene. Dalija Grinkevičjute je zabeležila one za litvanski narod dramatične događaje koji su se odigrali pola veka kasnije. Između Žemajtine smrti i Dalijine sudbonosne deportacije (1941) prošle su decenije litvanske samostalnosti, za vreme kojih su uspeli da očvrstnu temelji života i umetnosti, a i iskustvo moralne pristojnosti roditelja, pripadnika inteligencije, bili su Daliji pouzdan oslonac. Književnost nisu samo tekstovi ograničeni sopstvenim namerama i težnjama; književnost preuzima onoliko funkcija i uloga koliko može ili čak onoliko koliko joj se pruža. Sećanja, svedočanstva, utvrđivanje poнаšanja ljudi, stanja, reakcija, načina razgovora – ulaze u književnost kao odrazi dubokih mentalnih procesa. Obe

* Žemajtija, Aukštaitija, Dzukija i Suvalkija su litvanske pokraine. – *Prim. prev.*

književnice govore, pripovedaju iz iskustva, ali autentičnost, pouzdanost, ubedljivost postižu na različite načine. Žemajte je u temelje litvanske kulture već ugrađena.

Položaj Dalije Grinkevičjute je drugi, drugaćiji. Njen značaj tek nastaje; mnogo toga zavisi od okolnosti, pa čak i od moralnog autoriteta ljudi koji su pretrpeli teške traume deportacija. Dalija Grinkevičjute je razmišljala o čovekovom dostojanstvu, o očuvanju tog dostojanstva u teškim okolnostima; nije zaboravila prognanicu o kojoj je mogla reći: „Osećam da će ona pre umreti od gladi, nego da uzme nešto od drugog ili da se ponizno klanja. Pre će da ispusti deo po deo duše, nego da učini nešto što čoveka ponižava.“¹

Sudbina dokumentovanih, suzdržanih tekstova o deportaciji zavisi i od mogućnosti njihove interpretacije, povezivanja u neprestano obnovljive sisteme interpretacionih značenja. Jedan od još aktivno delujućih sistema razmišljanja ostaje egzistencijalizam. Dalija, koja o njemu ništa nije čula, a imala je samo školsko iskustvo, pisala je svoje prve tekstove kao da odgovara na fundamentalna pitanja egzistencijalne filozofije. Gde su ljudske granice? Kako se čovek iskušava? Šta se s njim dešava u sudobnosnim situacijama? Odazvala se odgovarajući: „Sedim pored nje i shvatam da je sada sve ono što je bilo veštačko, što je bilo samo puka učtivost, palo s nas kao tuđi dronjci. U bezuslovnoj borbi za život pred smrću svako je ostao onakav kakav stvarno jeste“.²

¹ Dalia Grinkevičiūtė, *Litvanci kraj Laptevskog mora: Sećanja, minijature, pisma*, Izdavačka kuća Društva litvanskih književnika, Vilnius 1997, str. 118.

² Isto.

Serija „Riznica litvanske književnosti. XX vek“ ne prati hronologiju. Objavljajući riznicu želimo da razmislimo i o onim promenama u književnoj hijerarhiji koje su se dogodile poslednjih decenija. Tekstovi Dalije Grinkevičjute o prvim progonstvima 1941. godine, o iskustvima i sudbinama ljudi, u javnosti su se pojavili 1988. u kontekstu političkih i društvenih promena, a promenili su i ponešto u književnosti i razmišljanju o književnosti. Oslobađajući se stege obavezne ideologije, litvanska književnost je već bila okrenuta u pravcu neobavezni postmodernističkih sloboda, kada je neočekivano bila primorana da se okreće sudbini čoveka u nepovoljnim istorijskim okolnostima, pred surovim moralnim izborima, nemilosrdnim dokumentovanim svedočanstvima. U opštem smislu i prema egzistencijalizmu: prema graničnim situacijama, ljudskom iskušenju ne samo nasiljem i patnjama već i apsurdom, prema mogućnostima izbora, načinima kako se žrtvovati i prekoj potrebi kako preživeti.

Inicijativi Laptevskog bratstva 1997. godine, pridružili su se Ministarstvo kulture i pojedinačne ličnosti, a izdavač – Društvo litvanskih književnika – objavio je opsežan tom Dalije Grinkevičjute pod zajedničkim nazivom „Litvanci kraj Laptevskog mora“. U knjizi je sabrano ono najvrednije što je ta autorka napisala. U knjigu *Riznice* uvršteni su glavni tekstovi: „Sećanja“, „Litvanci kraj Laptevskog mora“ i „Na rodnoj grudi“.

Dalija Grinkevičjute rođena je 28. maja 1927. godine u porodici intelektualaca. Umrla je u šezdesetoj godini, 25. decembra 1987. Rođena je u Kaunasu, gde je i sahranjena. Savremenica je Janine Degutite. U drugim okolnostima te su se žene mogle sresti; Janina je osećala sudbinu de-

portovanih i kažnjenika, prikriveno je govorila o njima u ciklusu „Soneti o progonstvu“: „Presude bezlične i gluve/ nama na beloj cesti ostavljene su“. Učvršćivala je moć pamćenja, sećanja: „Ali ne sme se ništa zaboraviti./ Zaborav je strašniji od smrti“.

Godine 1941, Dalija je s majkom i bratom (otac, predsednik Komisije za valutne poslove u Litvanskoj banci, nastavnik matematike u gimnaziji, odvojen od porodice, umro je od gladi u logoru na Severnom Uralu) deportovana u Altajski kraj 1942. godine – u Zapolarje, kraj Laptevskog mora. Godine 1948. odvezena je u rudnike ugljena Kangalasi. Godinu dana kasnije beži u Litvaniju s najvećom željom da spasi onemoćalu majku, koju za veoma kratko vreme tajno sahranjuje u podrumu roditeljske kuće. Ponovo je uhapšena (Unžlagas, Jakutija). Skromnošću i upornošću dobiva mogućnost da se obrazuje, upisuje se na Medicinski institut u Omsku (studije završava već u Kaunasu). Godine 1960. postavljena je za lekarku u Laukuvi, malom starom selu u Žemajtiji. Neprestano je prati i uznemirava Služba državne sigurnosti, i 1974. otpuštena je s posla... Predloženo joj je da promeni mesto boravka, ali je ne puštaju iz Sovjetskog Saveza. Njen odgovor, više samoj sebi, svom dostojanstvu koje je trebalo zaštititi poslednjim snagama: „Hodam po litvanskoj zemlji, po zemlji mojih pradedova, a ne po zemlji partijskog komiteta. Njihova krv upila se u tu zemlju, i to mi daje pravo da na njoj živim.“³

Unutrašnjim aspiracijama, stremljenjima, a i po prirodi, Daliju kao da je umetnost pozvala: od detinjstva je veoma volela pozorište (na putovanje u progonstvo, kao

³ Isto, str. 265.

najveće blago, ponela je program predstava koje je gledala; iz Laukuve je putovala na predstave ne samo u Vilnjus, Kaunas, Panevežis, već i u Moskvu, muziku, mnogo je čitala (naročito ruske klasike, F. Dostojevskog). Njene unutrašnje spoznaje, sticane u najtežim, čak nečovečnim uslovima, bile su u vezi sa željom da uči, a posle i da piše. Pre svega da zabeleži svedočeći tačno kako je bilo, da se ne izbriše iz sećanja, da ne bude zaboravljen, a posle već i osećajući to kao svoj poziv (dnevnički, zapisi, minijature). Daliji urođene strukture prirodno su bile prijemčive za utiske, putovanja, druženje s ljudima, boravak u prirodi. Dobro je poznavala najistaknutije ruske disidente onog vremena, kao i akademika A. Saharova. Od ruskih dekabrista preuzeila je uverenje da je napredak čovečanstva nemoguć bez žrtava, i bila je spremna na žrtvu. Među svojom sabraćom po sudbini kraj Laptevskog mora videla je žrtve; žrtve i krvnici bili su i ostali upisani u njenom iskustvu. Ali sama nije pristala da bude bespomoćna žrtva, velikim naporima volje našla je u sebi snagu da opstane, da se istrgne, da se vrati u slobodan život, kako god nemilosrdno bila pritešnjena uslovima i okolnostima. *Otpor* je osnovna reč pogleda na svet Dalije Grinkevičjute. Od preostalih fragmenata misli, važnih i za razumevanje njениh tekstova, izdvajaju se sledeći:

„Ima raznih načina pružanja otpora:

Preživeti, kad moraš da umreš.

Setiti se, kad moraš da zaboraviš.

Razmišljati, kad moraš da ne razmišljaš.

Primetiti, kad moraš da ne primetiš.

Nastojati da saznaš, kad je naređeno da ništa ne smeš da znaš.

Postoje poroci, zavist, lakovost, razvrat, pijančenje, žalbe, lenjost, nesavesnost. Sva ta čoveku urođena nesavršenstva mobilisana su i usmerena u vojno-policijsku državnu mašineriju.⁴

Poredak koji za svoj oslonac mobiliše ljudske poroke koristi ih protiv savesti, poštenja i doličnosti. Dalija je bila pronicljiva, kritična i samokritična; još kao sasvim mlada rekla je o sebi da je odlučna i gruba, stvorena za samoću. Uspela je da uopšti progovorivši izražajnim jezikom socijalne kritike. Ceo život pisanje joj je bilo dokazivanje, naročito nakon što su fragmenti tekstova o deportaciji bili objavljeni u disidentskoj i emigrantskoj štampi.

U centru književnosti Dalije Grinkevičjute su tekstovi o progonstvu. Prvi, bez naslova, sada nazvan *Sećanja*, napisan je u vremenu od 1949–1950. godine, kad se tajno vratila u Litvaniju. Rukopis je stavila u staklenu teglu i zakopala u zemlju (pronađen je 1991, restauriran, čuva se u Vojnom muzeju Vitautasa Velikog u Kaunasu; štampan u časopisu „Metai“ 1996). Kako se nije nadala da će pronaći prvi rukopis, pisala je iz početka, kad je već radila kao lekarka u Laukuvi; najpre na ruskom, zatim i na litvanskom – oko 1980. godine, verovatno i nešto kasnije. Nastavak priovedanja je u knjizi „Na rodnoj grudi“. Kad su ga štampali u časopisu „Metai“, kasnijoj varijanti sećanja dat je naslov „Litvanci kraj Laptevskog mora“ (kako je sugerisao litvanski književnik Kazis Saja).

Tekstove o progonstvu Dalije Grinkevičjute mogli bismo nazvati memoarskim novelama, koje su se formirale na raskrsnici proživljenog i iznošenja činjenica.

⁴ Isto, str. 273.

Dalija Grinkevičjute posle prvog pričešća, Kaunas,
18. septembra 1938, (Nacionalni muzej Litvanije)

Dokumentarnost je važna karakteristika tih tekstova; ali ne manje važne, najviše u vezi s kvalitetom teksta, jesu intencije pisanja, stanja, fenomenalno fizičko sudelovanje osobe koja piše u pripovednim strukturama. Tekst je dijalogiziran; *dijalog* najviše svedoči o stvaralaštву, težnji da se jezik jednog pripovedača poveže rečima s mislima drugog. Krajnja granica: „Na tvoj zov niko se odazvati neće, čućeš samo svoj sopstveni glas“⁵ iskustvo je ne manje teškog poslednjeg dela života. Prognanici su raz-

⁵ Isto, str. 275.

govarali i pripovedali o sebi. Govorili su nedoteranim, nelepm, ponekad veoma grubim rečima (majka detetu, koje uporno moli hleba, odbrusi: „Ućuti, životinjo, pa juće smo dobili za dva dana i pojeli“). Pronicljivim, prodornim pogledom Dalija mnogo vidi; vidi i žene prognanice koje na svoj način zarađuju za hleb. Ona ne morališe. Pre želi da razume. O jednoj: „Ona nije bludnica, ona samo voli da flertuje. I ja ne mogu da tvrdim da je bila njihova ljubavnica, iako su oni to verovatno zahtevali.“⁶ Prenosi razgovor s njom: „Teško je, Dalija, kako je teško flertovati, smešiti se, zaluđivati nekog kad nemaš sukњe, a šlic vatisiranih pantalona je pocepan, komadići vate vise na stražnjici i neprestano je moraš pokrivati maramom da se ne vide rupe, a leđima ti prolaze u baraci otkravljenе vaške. Želiš da se pritisneš uza zid i satreš ih, počešeš se, a moraš da se smeškaš, mada ti stomak krči. Teško je, Dalijice, flertovati u Zapoljarju“.⁷ Koliko bolne samoironije ima u pripovedanju ove, nekad odvažne žene – mlada sagovornica ju je čula, stvorila rekonstruišući. Dalija je bila odvezena sa četraest godina, iz II (VI) razreda gimnazije, njenо pismeno izražavanje na litvanskom jeziku bilo je već prilično čvrsto, moglo je biti sačuvano. Dobro je znala i ruski jezik, mogla je i tim jezikom da piše, čak i stihove.

Temeljni tekst Dalije Grinkevičjute, kojem bi mogla biti data izuzetna važnost, prvobitno pripovedanje o progonstvu, pisan je negde 1949/1950. „U oktobru mesecu 1950. pratili su me i uhapsili“ – lakonski će progovoriti u kasnijim sećanjima. Pisala je kao mlada, imala je 22–23 godine, pisala je dok su joj iskustva bila još sveža. Pisala

⁶ Isto, str. 97.

⁷ Isto.

Dalija Grinkevičjute sa prijateljima,
tridesetih godina XX veka, (Nacionalni muzej Litvanije)

je u atmosferi velike duhovne napetosti; majčino zdravlje se svaki dan pogoršavalo, nije se mogla brinuti o njoj, nije znala gde i kako će moći da je sahrani, ona, begunica bez dokumenata. Unaokolo su vladali strah i nepoverenje. Žurila je, zakopala rukopis ne završivši priču; ona se prekida na mestu visokog duhovnog iskustva – u šatoru iz radio-aparata prozvuči muzika P. Čajkovskog, i dve tinejdžerke, koje su svašta pretrpele, doživljavaju neočekivan haos osećanja: „Ne znam šta nam se desilo. Sećam se da smo skočile, bežale daleko u tundru, pale u sneg, a suze su nas obilivale, lile nam iz očiju, grlo se grčevito stezalo, činilo se, ugušiće nas. Kakva strašna reakcija! Ko zna koliko smo vremena ležale zagrljene u ledenoj tundri, drhteći celim telom, trzajući se od bezglasnog plača. To je ukradena mladost plakala za ukradenom otadžbinom.“⁸

⁸ Isto, str. 160.

Otprilike u isto vreme, Antanas Škema je u emigraciji pisao drugu knjigu novela „Sveta Inga“ (1952); ljudi u tuđem svetu, prikrivši se ironijom, grimasama apsurda, u stvari žalosni i krhki, plaču za svojim izgubljenim životom, za svojom ukradenom otadžbinom. U isto vreme, Alber Kami u slobodnoj, ali i bolnim kolizijama raskidanoj Francuskoj (drugačijoj, čak protivnoj ponašanju Francuza za vreme okupacije) uporno razmišlja o apsurdu, tražeći izlaz; izlaz kojeg nema. Apsurd je nedeljiv deo života. „Postojanost i oštromnost su povlašćeni gledaoci ove nečovečne igre u kojoj apsurf, nada i smrt razmenjuju svoje replike“⁹ – kaže u „Mitu o Sizifu“. Upornosti i pronicljivosti Daliji Grinkevičjute ne nedostaje. Na svoj je način zanimljivo da su se A. Kami i D. Grinkevičjute zanimali ne samo za Dostojevskog već i za ruske demokratske pokrete, dekabriste, narodovoljce;^{*} ljudi koji teže, koliko god je to moguće, pravednjem uređenju sveta nastoje u istoriji pronaći sebe, kao da su već postojali – među drugima, sa drugima. Kami je oko 1950. rekao: „Nitko nije bio uvjeren toliko kao ja da će ispravnim putevima osvojiti svijet. A sada... Gdje je, dakle, bila pukotina, što je to odjednom oslabilo i tko je odredio ostalo...“¹⁰ Napravivši pukotinu, nešto je suštinski odsečeno onde gde se odvijala krvava borba između dva totalitarna sistema, koja je uvukla velik deo sveta, satrla mnogo sudsibna. Dalija

⁹ Alber Kami, *Mit o Sizifu*, prevela Vesna Injac, Paideia, Beograd 2008, str. 105.

* Narodovoljac, član revolucionarne organizacije „Narodna sloboda“ (Народная воля), osnovane u Rusiji 1879, čiji je cilj bio prisiliti vladu na provođenje demokratskih reformi. – *Prim. prev.*

¹⁰ Alber Kami, *Zapisi, Bilježnica br. V*, prevele Ljerka Depolo i Branka Golubović, Zora, Zagreb 1971, str. 326.

Grinkevičjute nije bila samo prognanica koja je zapisala svoja sećanja. Ona je bila ličnost čvrste volje, koja verovatno do teškog kraja svog života nije prestala da veruje da je svet moguće osvojiti ispravnim putevima, ali osećala je i duboke pukotine u postojanju. Svoje tekstove o progonstvu uporno je pisala nastojeći da oni jednog dana mogu da sudeluju u procesima istine i pravde. U prvom pokušaju više se predala spontanom nastojanju ne samo da ispriča već i da otvorи dušu, podsvesno osećajući da raskrivene traume brže nestaju. U malom notesu je 1949. na početku zapisala: „Prestani se besmisleno gristi, ne gledaj unatrag – samo napred!“¹¹ Kasnije, kad je pisala varijantu koju je sama smatrala glavnom, našli su se dodatni argumenti, pojavilo se više obavezujuće retorike, svojevrsno postavljanje spomenika. Ne zaboraviti ljude, spomenuti prezimena, imena, sudsbine, dokumentovati.

U prvim sećanjima govori u prvom licu (*ja*); težeći da stvori utisak, ekspresiju. Početak rukopisa – prva rečenica: „Šta je to? Rukom napipam... hladno gvožđe. Ležim na leđima... Lepo je... Sunce... senka“. Tako može da počne i moderno pripovedanje koje proizlazi iz unutrašnjeg jezika. Možda je Dalija u sebi tako osećala upravo glas dela, ali težak, dramatičan životni materijal skreće pripovedanje u drugo korito – u faktičko, dokumentovano pripovedanje. Ali ono ne prigušuje pronicljiv, prodoran pogled kojim se odabiru ličnosti, formulišu perspektive. Isto tako i linije promišljanja, procena, refleksije. U tekstu Dalije Grinkevičjute veoma je važna intonacija *pozicije, samoopredeljenja, izbora*. Ona se ne slaže sa ulogom žrtve, s pasivnošću namenjenoj žrtvi. Autosugestivni mo-

¹¹ Dalia Grinkevičiūtė, *Litvanci kraj Laptevskog mora*, str. 254.

menti: „Započinje borba za život, Dalija“; „Nipošto, živećemo, živećemo u inat svim đavolima i kataklizmama.“ Kasnije generalizovanje: „Čini mi se da sam fantastično verovala: šta god da se desi, preživeću sve, i gotovo. Već onih dana u mom karakteru koji se formirao počela je da dozревa neka upornost, tvrdoglavost, želja da se sukobim sa životom, da se borim i pobedim“. Ljudi, pod prisilom iščupani iz svog života, dospeli u nečovečne uslove, proživljavaju strašne traume. Prognanička književnost je traumatična književnost. Tekstovi Dalije Grinkevičjute izdvajaju se i po neprepuštanju sindromu žrtve¹² i po nastojanjima da se opstane, da se održi; ne samo fizički, već i moralno; osloniti se na male moralne pobjede, ali istovremeno nastojati da bude sačuvana temeljna vera u dobro, u istinu. „Ta na kraju krajeva svet ne počiva na lopovima i podmitljivcima, ni na ravnodušnima, nego svet oduvek počiva na savesnima, poštenima, koliko god ih malo bilo“.¹³

Centar prvog prognaničkog teksta je surova zima 1942–1943. U tundri. Prizori konkretnog, snažno detaljizovanog, dehumanizovanog života. Ljudi koji umiru u mukama, iscrpljeni, vašljivi. Leševi na koje se navikneš. Stilistika Dalije Grinkevičjute bliska je „Šumi Bogova“ Balisa Sruoge.* O stvarima koje prevazilaze ljudski um čovek može da govori sa određenim vremenskim odma-

¹² U zanimljivom članku J. Avižienytė „Istorija i sećanje: Prvi memoari Dalije Grinkevičjute“ (*Metmenys*, 1997, br. 73, str. 161–176) karakteristike viktimizacije previše su naglašene.

¹³ Dalia Grinkevičiūtė, *Litvanci kraj Laptevskog mora*, str. 269.

* Balias Sruoga (1896–1947), litvanski književnik, autor romana *Šuma Bogova* (Dievų miškas), koji je napisao po povratku iz logora.
– Prim. prev.

kom, praveći se da se ne događa ono što se u stvari događa. Neke scene (opisa, pa čak i dijaloga) mogu se uporediti: ako i nije majstorstvo, onda je blisko na stilističkoj osnovi. Pa i ovaj Dalijin opis dok je logor čekao sanitarnu komisiju: „Jama je zadovoljavajuća – 20x15 metara i dubine 2 metra. Kozaci žure. Budu li na vreme uspeli da strpaju u jamu celu gomilu leševa koji štrče, dobiće po 30 rubalja na dan. To je zgoditak. Trpati leševe u jamu lakše je nego voziti drva. Konačno su iskopali. Leševi uz fijuk lete u jamu. Razmahuju se ruke, noge, mršava tela. Ruke odvratno štrče. Noge, ruke, lica bez noseva koje su izgrizle bele lisice. Leševi su beli, potpuno smrznuti, udaraju kao cepanice. Neki stoje oslojeni na one koji leže na gomili. Pijanista Ah., verenik Leje Harašajte, stoji nag, naslonjen na nečije gole noge. Klingmanjenjin stomak je progržen, vide se smrznuta creva, ona očito nisu pobudila apetit belih lisica. Ruke su joj raširene u stranu, oči izvrnute i svetlucaju na mesečini.“¹⁴

To je *pogled*; uporan i hladan pogled pripovedačice, koji se bazira na viđenju devojčice tinejdžerke – „radovi“ se odvijaju noću, na mesečini. Zurimo do prepoznavanja – lica i imena. Sudbine imaju samo ljudi s licima i imenima. Taj pogled tim više i svedoči o stvaralačkim intencijama. Jedna od snažnih epizoda je kratka novela – sud zbog dasaka, ukradenih da se naloži peć na velikoj hladnoći (u baraci niko više ne ustaje). Toplina koja se širi iz gvozdenih peći u prostoriji „suda“ uspavljuje premorenu devojčicu. Glasovi dopiru izdaleka – kao kroz san. Ali ujedno se sve *vidi*, čak oseća, da mladi Jakut, sudija, „polako pogledava u moje noge omotane groznim vrećama,

¹⁴ Isto, str. 109.

u vatirane pocepane pantalone, vatiran kaputić, debele pletenice“.

Pažljivo posmatrajući sudbine ljudi raznih naroda, Dalija Grinkevičjute izbegava da naglasi nepravde nanesene samo Litvancima; umanjuje mogućnost sindroma litvanske žrtve. Upoređujući (blisku i po vremenu pisanja) „Šumu Bogova“ Balisa Sruoge i prvi tekst o progonstvu, vidimo i dva logora koja su pripadala strašnim sistemima totalitarnog nasilja. Bolje shvatamo katastrofu koja nije okončana s Drugim svetskim ratom. Osećamo zastrašujući absurd, koji je prodro u same temelje ljudskog života. Proživiljavamo različita ponašanja i odabire ljudi koji su proživeli isti taj užas.

Kad je počela da piše iz početka – posle 1974. godine – Dalija Grinkevičjute je donekle promenila taktiku pripovedanja; nije mogla da ne promeni, jer je njen nivo iskustva već bio drugačiji i drugačiji su bili zadaci. Nastojala je da uključi više činjenica (više od dvadeset godina ih je utvrđivala, sakupljala, jer se sastajala s preostalim drugovima po sudbini), više ih je uopštavala. Svoju moralnu poziciju opisala je na sledeći način: „Prošlo je mnogo godina, a ja ih još uvek vidim, nemoćne i osuđene, mlade i stare, decu i mlade, koji su tako teško umrli, a tako su čeznuli da se jednom vrate u Litvaniju... Moja je dužnost da ispričam o njima“.¹⁵ Drugi tekst dolazi ispred prvog. On nastavlja linije proživiljenog, obuhvata život i rad u Laukuvi, pruža mnogo autentičnih svedočanstava o karakteru poretka onog vremena. Najupečatljiviji deo teksta je oproštaj od majke na odru i sahrana. U prizorima iz drugog progonstva više je obrazovanih ljudi – iz

¹⁵ Isto, str. 177.

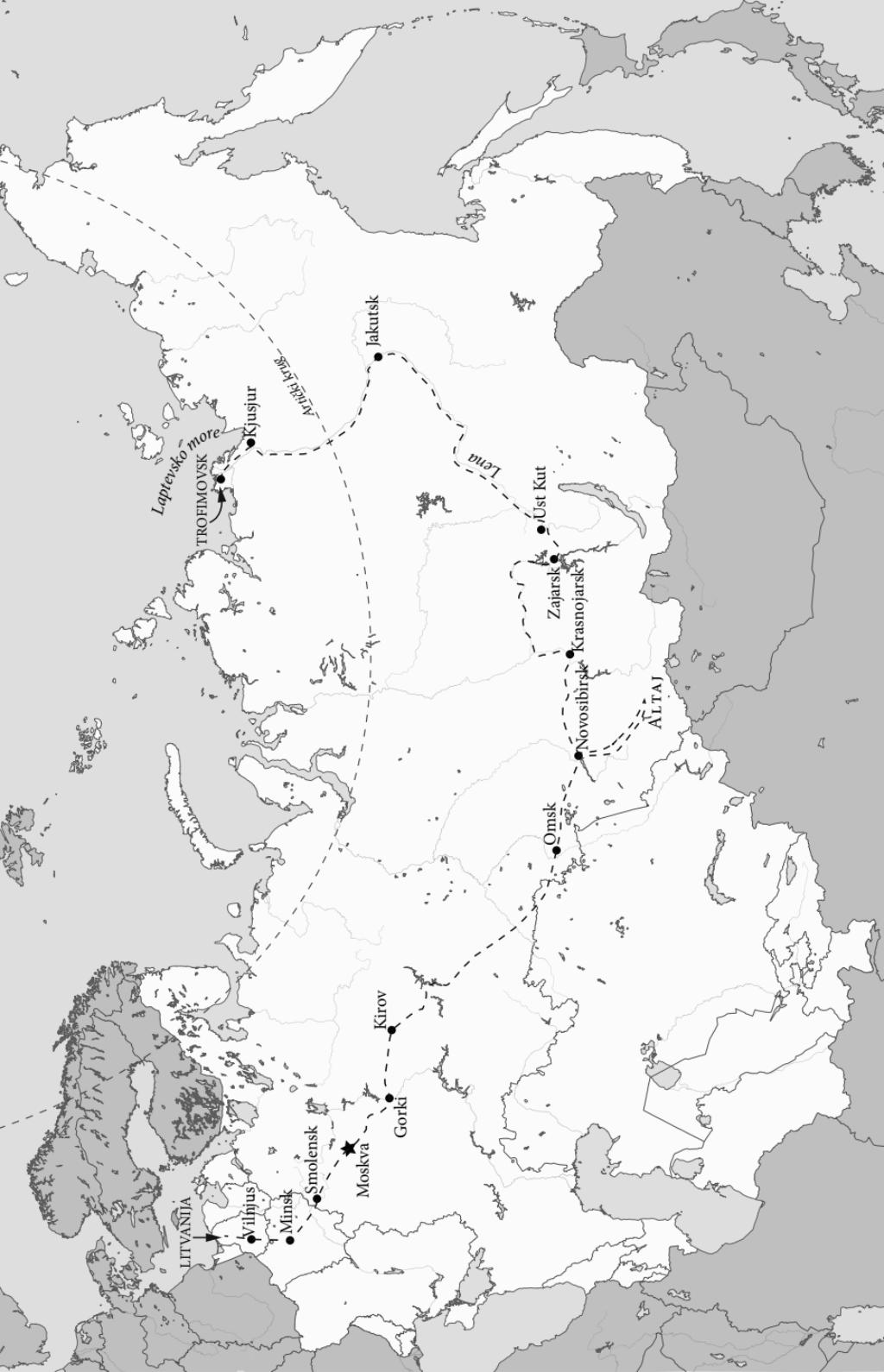
same Rusije. Već od drugih prognanika (A. Miškinas, K. Vasiliauskas) poznati su logorski univerziteti. Ispiti, kad se upisivala na Medicinski institut u Omsku... 1956. konačno joj je dopušteno da se vrati u Litvaniju. Godine 1970. porodica Grinkevičusovih je rehabilitovana...

„Na rodnoj grudi“ sadrži opise i primedbe o životu i o poslu lekarke u Laukuvi. Moglo bi se reći – primeri tačne društvene ekspertize ljudskog bezakonja, primjeri ismevanja ljudskom dostojanstvu, gnojnim čirevima partijske svemoći. Lekarka Dalija uspela je da upozna taj kraj, uspela je da iskusi i ono što se uporno pokušavalo sakriti. Stravično svedočanstvo – kod seljaka su se za vreme nemačke okupacije skrivale Kaganjenje i njena četrnaestogodišnja čerka Mina. Pojavili su se nitkovi koji su ubili devojčicu. Majka se od tuge nije više čuvala, na kraju je i ona ubijena. Ljudi su poznavali ubice, ali oni su i posle 1960. još uvek živeli u Laukuvi. („Stvorio se utisak da su se ubice nečim dodvorile vlasti, i zbog toga su bile neprikosnovene.“)

Dalija Grinkevičjute je ostala ista – *koja vidi i govori*. Solidarna sa svojima, ali najviše sa istinom, savešću, dostojanstvom i doličnošću.

Tekstovi Dalije Grinkevičjute o progonstvu prevedeni su na engleski (2001, 2002), na nemački (2000, 2002) i druge jezike. Sećanja na ruskom jeziku objavljena su i u Jakutsku (1995, 2001).

Viktorija Daujotite

Šta je to? Rukom napijam... hladno gvožđe. Ležim na leđima... Lepo je... Sunce... senka.

Osećam da se jedan deo mog života završava. Tačka. Od sada započinje drugi, nejasan, zastrašujući. Pored me ne leže 24 ljudska bića. Spavaju? Ko zna, svako sa svojim mislima, svako je ostavio za sobom etapu života koja se juče završila. Svako ima porodicu, rođake, bliske, voljene ljude. Sada se u mislima opraštaju od njih. Iznenadni trzaj vagona. S gornjih ležajeva padaju stvari. Niko ne spava. Muk. Brzo se spremam – treba se oprostiti s Kaunasom. Svi su na prozorima. To je sve, sve, sve. Gotovo je. Još jedan udarac, voz kreće. Vide se tornjevi crkve karmelićanki, oni zlatom blistaju na sunčevim zracima. Pola pet. Kaunas spava. Tiho se valja železnička kompozicija od 63 vagona, vozeći 1.500 Litvanaca u neizvesnu daljinu, u neizvesnost. Svima u očima suze. Deca plaču, kao da i ona razumeju, čute pogleda uperenog u slike grada koje nestaju, a polja počinju da promiču. Gledajte, deco, gledajte, neka se ne izbriše iz vašeg sećanja taj prizor i taj minut. Koliko stotina očiju poslednji put vidi rodni grad... „Osećam da to neću više videti“ – kaže moja mama. Te se reči, kao nož, zarivaju u moj mozak. Počinje borba za život,

Dalija. Gimnazija, detinjstvo, nestašluci, hirovi, pozorište i prijatelji ostali su u prošlosti. Ti si već odrasla. Navršila si već četrnaest godina. Ti se moraš brinuti o majci, zamjeniti joj oca. Počinje prvi čin moje borbe za život.

Tunel. Voz već juri. Njemen. Petrašjunej.* Gde je tata? Zbogom. Vilnjus. Stojimo na trgovačkoj stanici. Neko više rođaku železničaru da obavesti majku i prenese joj „zbogom“. Savetuje mu da uzme tople stvari. Kog će mu đavola te tople stvari? Savetuje mu da se sakrije, da beži. Vilnjus se udaljava. Stanovnici stoje pored šina gledaju, kao da nas voze u smrt i krste se. Poljaci su pobožni. Zar je moguće da se doista vozimo u smrt?

Nipošto, živećemo, živećemo u inat svim đavolima i kataklizmama. Živećemo i preživećemo, borićemo se i pobedićemo – čujete?

Novi Vilnjus. Stoji železnička kompozicija u kojoj su muškarci. Prolazim pored zakucanih vagona i raspitujem se za tatu.

– Nema ga, nema, nema. Tu su samo iz Vilnusa – uvek isti odgovor.

Opet nas trpaju u vagone, zaključavaju. Krećemo. Želela sam i mogla sam pobeći na toj stanici, u blizini je bila gomila cepanica, ali shvatila sam da imam nemoćnu majku. Osećala sam se kao da imam dvadeset godina.

„Granica, granica. Uskoro će granica.“ Poslednji kilometri litvanske zemlje – šume, drveće, cveće.

Na vratima je pukotina. Svega 5 cm. Duboko u sebe uvlačim miris litvanskih polja da ga nikad ne zaboravim.

* Lit.: *Petrašiūnai* – istočni deo grada Kaunasa na desnoj obali Njemena. – Prim. prev.

U nekom vagonu započinju pesmu, prihvata je čitav transport. „Lepa si, moja draga otadžbino!“^{*}

Već jurimo poljima Belorusije. Ni viza nam nije trebala... Orša, Minsk, Smolensk. Zaglušljivo je, vrućina. Daju nam malo vode. Kad voz stane, svi žure da pod vagonima obave prirodne potrebe. Nema nikakvog stida. Kad je voz prošao, panorama je očaravajuća. Na beloruskim stanicama videli smo putničke vozove koji su najčešće vozili u Litvaniju. Pa šta? Uskoro će biti mnogo mesta. Povoljan vam vetar, skakavci!

Kirov. Zaustavlju se kao na paradi: Kaunaski transport, s jedne strane – Riški, sa druge – Taljinski. Zdravo, Pribaltiko! Zapovedaju se razgovori.

Postrojavamo se po dvoje da idemo po ručak, negde pozadi vidim svoju nastavnicu istorije, Spudjenje. Odjednom – tišina. Radio blebeće. Rat!!! Rat!!!

Gledamo jedni u druge. Navrat-nanos dovlačimo ručak i novine u svoje vagone.

U transportima tri glavna grada – radost. Možda neće dalje da nas voze? Možda će da nas vrate? Ali – smeh. Ta mi smo već iza fronta. A ujedno i nemir: šta se događa u Litvaniji? Je li razoren? Rođaci su možda poginuli za vreme bombardovanja? Vozimo se, vozimo, vozimo. Peti, deseti dan. Hranu nismo pojeli, dajemo je lokalnoj deci koja ispruženih ruku i gladnih očiju mole: „Hleba, tjo-tjenki...“^{**} Tu muziku slušamo od same granice Litvanije.

Ural. Zdravo, majčice Azijo... Izmorenji, prljavi, bledi spavamo jedni uz druge. Samo je jedno pitanje i razgovor – kamo nas voze? Mislili smo – na Ural, ali njega smo već

* Stihovi lit. pesnika Maironisa (1862–1932). – Prim. prev.

** Rus.: Hleba, tetkice. – Prim. prev.

prošli. Andrukajtis, bivši izvođač radova – veliki praktičar, suši hleb i ubeđen je da ćemo ga mi sami od njega kupovati. Njegova lihvarska narav ni ovde ne miruje: čas kupuje, čas prodaje, čas namešta. „U zemunicama ćete živeti i sami ćete se obesiti“ – govori on mljackajući punim ustima. Kao da ćemo mi živeti, a on neće.

Kad smo dobijali prosenu kašu, jeo bi je samo on i govorio: „Nemojte da jedete, nemojte da jedete, odmah ćete se prisetiti, pa i prste ćete da glođete“. Kofe su bile pune kaše. Kroz rupu je izvrćemo napolje. Proročanske su bile reči preprednjaka Andrukajtisa – kaše smo se prisećali često i zaista ubrzo.

Petnaesti dan, dvadeseti. U glavi puca, slabi. Aha! Već smo blizu cilja. Na svakoj stanici otkače po 3–5 vagona. Zapadni Sibir. Troščinska stanica. Otvaraju se vrata vagona. „*Vygružajtes bystrel!*“^{*} Koliko puta smo kasnije čuli tu frazu s raznim ornamentima na ruskom jeziku, uvek bi se stegnulo srce – gde smo došli, šta nas čeka?

Na trgu smo. Odvajaju nas po mestu boravka. Sedimo pored stvari. Svakoj grupici prilaze „apostoli“^{**} i pretresaju stvari. Kiša lije, grmi. Samohrane majke s malom decem pokrivaju ih, svi su skroz mokri.

Posle procedure koja je trajala četiri sata, udostoje se da nam kažu: „*Tak vot, vy tut budete žit' v sveklosovhoze*“^{***}

Devetnaesti i dvadeseti vagon (ukupno 50 ljudi) vozi se na to sovjetsko poljoprivredno imanje gde se gaji cvekla. Dok su u vozlu još trajale provere učinilo mi se

^{*} Rus.: Izlazite brže! – *Prim. prev.*

^{**} Čekisti. – *Prim. prev.*

^{***} Rus.: Eto, dakle, ovde ćete živeti, u državnom sovhozu za gajenje cvekla. – *Prim. prev.*

veoma čudnim da nas prozivaju po brojevima. I sada me je obuzeo taj neobičan osećaj kad je čekist povikao: „Broj sedamnaest!“ Ja sam – broj sedamnaest?

Pribrala sam se tek posle nekoliko minuta, krv mi je navrla u lice, osetila sam da mi je čak i srce brže zakučalo. Broj sedamnaest iz devetnaestog vagona – eto ko sam ja!

Kako je dobro da tata to ne čuje. Kao da mi je neko stavio lance. Za vreme raspoređivanja zovu svakog, a pogled koji je u mene uperio crnoputi čekist čeličnih očiju bio je žešći od udarca. Bio je to pogled trgovca robljem, procenjivački, koliko imam mišića, koliko će iz mene moći da iscedi. Prvi put sam osetila da sam stvar. O tome da bi trebalo još da se školujem niko i ne razmišlja. Stajala sam pred njima bleda i osećala strašnu mržnju i buntovnost roba. Okrenula sam glavu i ugledala majku. Stajala je malo dalje i gledala u mene. Bolnim pogledom. Ona je prva to osetila, i smesta oborila pogled, ali ja sam videla kako joj se suze kotrljavaju niz obraze. Njenu čerku i sina, njenu i očevu radost, eto, procenjuju kao tegleću marvu. Razumele smo jedna drugu, i obema je postalo nelagodno; o tome nikada više nismo razgovarale.

Živimo u dve velike barake. Radimo u poljima po osamnaest sati. Niko ne kuka, iako je odmah teško. Preplanula lica, ogrubele ruke. Zarada gotovo nikakva. Rukovodioci ne propuštaju priliku da nas ismeju, da nam se rugaju – gledaju u nas kao u strašne zločince. Ukrajinci, takođe prognanici, srdačni su. Ruski baš ništa ne znamo, ali natucamo. Prehranjujemo se razmenjujući stvari. Došla je zima. U barakama je ledeno kao u hladnjači. Počeli su se razilaziti – neko u Trojick, neko u Bijsk, a Ukrajinci svi zajedno „na hrpu“.

Svi se nadamo da će ubrzo da nas vrate kućama. Niko drukčije i ne misli. Klima je ovde dobra, naročito za tuberane. Irena B., moja drugarica, vršnjakinja, u Litvaniji je već i pneumotorakse dobijala, a ovde je – kao „uštipak“. Zima je hladna, ali suva. Brzo je prošla. Dolazi proleće, sađenje vrtova.

Spava mi se do besnila. Bar na minut, bar na tren. Voz juri ljuljući se, prigušeno zavijajući, sedamdeset dvoje ljudi u vagonu stojeći spava otvorenih očiju. Osećam disanje i drhtanje. To je Gene Markauskajte, tuberanka, desetogodišnja devojčica žuta kao limun. Oči su joj duboko upale, usne pomodrele. Drhti od hladnoće, a meni je vrućina. Vaške ponosno mile po njenom vratu, ramenima, prelaze na mene i negde nestaju.

Krasnojarsk. Već celu sedmicu traje to pakleno putovanje. Na plafonu vagona u tami svetluca lampica. Zar sam ikada noću spavala? Zar sam mogla ispružiti noge? Ne, neverovatno.

Ne mogu da se pomerim – noge su mi otekle; sve je kao u magli, kao u snu vidim Genino lice, ona kašљe u mene. Do đavola, zašto se pet dana i noći moramo stisnute ljuljati i disati jedna drugoj u lice, zajedno hranići debele vaške?

Tuku se, gadovi. Debeli Jevrejin daje Geninoj majci štap da se na njega osloni. Pokvarenjaci, crći će uskoro, a još se grizu. Jedan drugog mrze. Kad bi bilo nekoliko ljudi manje moglo bi se barem disati. Vrisak. Histerija. Ugušiću se možda. Sanjam otvorenih očiju. Putovanje se neljudski oteglo. Odjednom poželim da voz izleti s nasaipa, da se vagoni razbiju – moglo bi se barem predahnuti. Idiotizam.

Napokon. Stigli smo. Vagon se prazni. Zemlja. Noge, odvikle od hodanja, popuštaju. Pada kiša. Blato. Barake su udaljene petsto metara. Vučemo stvari. Velika prostorija, užasno prljava, ispunjena smradom nečistih tela i prnjama koje isparavaju. Nekoliko minuta kasnije 5.000 ljudi, koji se nalaze u toj konjušnici ili klupskoj sali, spava. Kako je to dobro. Zglobovi se opuštaju. Tišina.

Saznali smo da smo u Makarovu, nedaleko od reke Angare. Živahan i energičan muškarac, po prezimenu Zjenčikas, uspeo je da dokuči da će nas ukrcati u parobrode. Oči svima zasvetlucaju. Američka utopija pomalo obuzima sve, neki pokušavaju da ne veruju, ali većina želi da veruje. Ako se to i ne desi, barem će dve nedelje živeti u nadi, u iluziji skorog spasenja. Prisećaju se mnogih događaja koji baš primoravaju da poveruješ. Zigmantas Steponavičius, bivši student Poljoprivrednog fakulteta, prodao je sat nekom obaveštajcu. Sat je uskoro stao. Kupac se razlučen istresao: „Eto kako su Litvanci nezahvalni, voze ih na dobra mesta, a oni, gle kako se odužuju“. Ne želim da verujem, jer da je postojalo neko naređenje da odvezu Litvance, onda bi vozili sve. A zašto je Matjukjenje, miljenica šefova zadruge, bila ostavljena. Ali i ja se prepustam opštem entuzijazmu. Putujemo u Ameriku, ili američke koncesije, kao što dokazuje Krikštanis. A on je za mene autoritet. To je vreme kad se klanjam svim autoritetima i nemam svoje mišljenje.

Idemo u parno kupatilo. Da se bolje operemo žurimo među prvima, čim su nam saopštili. Čini se Morkute i još neka treća – da nije Zjenčikajte. Parno kupatilo je ogromno, velelepno. Izgleda da je upravo zato i sagrađeno, da se očiste grupe koje su vozili na sever i na istok. Našu odeću prihvata mlad, lep muškarac, pita nas ko smo. Kad je

saznao da smo Litvanke, kaže da su Finkinje, Estonke i Ukrajinke ovde već bile. Predlaže nam da se brže spremimo jer će žene uskoro da navru. Začudene gledamo jedna u drugu. Iznenadenje. Pitamo zašto ovde ne rade žene. „Žene su u muškom odeljenju“ – odgovara sa smeškom. Ne preostaje nam ništa drugo da uradimo, sve je jasno: spremamo se i redom dodajemo svu svoju odeću, koju vešaju na kukice da bi se u komori mogle uništiti vaške. Kad smo se okupale, izgleda da smo isprale ne samo prljavštinu, nego i sav umor od putovanja. Lepotan nam vraća našu odeću i ljubazno se smeškajući čestita nam na kupanju. Spokojno se odevamo i srdačno se od njega opratamo. Iste te večeri kamionima nas prebacuju nekoliko kilometara dalje do obale reke Angare. Živimo u nekoliko velikih drvenih staja, polovina ih ne stane u njih, pa ostaju napolju. Boravimo tamo nedelju dana. Uspela sam da odem vozom u Čeremhov i da prodam nešto malo stvari. Donela sam brašno, maslac i druge namirnice.

Večeri su ovde bile veličanstvene. Kad bi se smračilo planule bi vatre. Živeli smo u šumi, donosili granje, ložili smo vatru gotovo do jutra. Uz vatre su bili mladi i stari – svi. Na ogromnoj površini svetlucaju vatrene tačkice, hiljade Litvanaca uz pesmu zaboravljuju svoje nevolje. Prva pesma obično je bila himna prognanika „Pustite me da se vratim u otadžbinu“. Nisam muzikalno ni nadarena ni osećajna, ali ta pesma je čudesno delovala. Verovatno nikad nijedan hor, nikakva muzika ni pesme neće lepše zvučati onome ko je u šumama uz obale Angare čuo kako pevaju prognani Litvanci. Počeli bi kraj jedne vatre, smesta bi prihvatali drugi, dalje, dalje – i ogromnu šumu ispunile bi ganutljive, tužne, melodiozne litvanske pesme. Osećao bi se kao da si u Litvanijskoj svi sanjaju, a slane

suze vlažile bi obraze. Pesma nas je ujedinjavala, pesma nas je jačala, kao da je govorila da još mnogo toga treba pretrpeti, ali deca Litvanije moraće da izdrže. Pesma bi nas barem na trenutak približila Litvaniji, potičući nas da moramo imati snage da se vratimo. Ne znam kako drugi, ali ja sam, dok bih gledala prognane, udružene u pesmi, razmišljala: koliko vas nikada neće videti otadžbinu... Imala sam neki loš predosećaj, kao da sam nad glavama videla senke smrti. Možda dečje viđenje. Ali potvrdilo se. Neobično je samo što nikad nisam razmišljala da i sama mogu da umrem. Činilo mi se da sam gotovo nestvarno verovala: šta god da se desi, sve će preživeti i gotovo. Već tih dana je, u mom karakteru koji se formirao, počela da sazревa neka upornost, tvrdoglavost, želja da se borim sa životom, da se borim i pobedim. Zbog toga sam tako i verovala da će preživeti.

Ukrcavamo se na brodove. Mi dospevamo na teglenice. Dva dana plovimo brzom rekom Angarom. Dani su sunčani, obale lepe, ne želim ni o čemu da razmišljam, glava mi je prazna. Opet se iskrcavamo na obalu, opet pada kiša – zašto uvek pada kad treba da se iskrcamo? Obala je kamenita, za nekoliko sati već je naseljena. Parobrod s konvojem teglenica okreće se natrag, plovi da doveze preostale, a i one koji su došli u Makarov. Smrkava se. Zasvetlucaju vatrice, kuvamo čorbu, da barem nešto stavimo u stomak. Šuma je daleko, drva nema, doklegod pogled doseže – pusto polje posuto kamenjem i litvanskim „ciganima“. Izvlačimo prnje iz vreća i pravimo postelju. Sve je mokro, natopljeno. Hladno je, neugodno. Ali vazduh je čist. Kolonija se smiruje. Legnemo jedno do

drugog i ono šta imamo nabacujemo na sebe. Izdišem topao vazduh i čebe se ugreje od tela, iako pada kiša. U udubinama čebeta skuplja se voda i polako mi kaplje na kolena. Kosu mi pere kiša istočnog Sibira.

Noć je svetla, hladna. 5.000 Litvanaca je u Zajarsku.

„Nisam li rekao? Ta to je sasvim jasno, jasno kao dan, Bronjice, nismo pogrešili – vozimo se u američke koncesije“, zadihan reče Krikštanis ženi, videvši da ukrcaju ljude u kamione i voze ih obalom u pristanište na Leni. Krikštanis je starešina našeg vagona. Iako vagon sada sačinjava samo grupa ljudi koja se u njemu vozi do Makarova. Hranu dobijamo i transportovani smo prema tome ko je u kojem vagonu. Krikštanis je bela vrana među nama. On se iz Litvanije evakuisao sam, svojevoljno. Kad su Nemci 23. juna bombardovali Vilnjus, on se sa ženom i sinom povukao u pozadinu Sovjetskog Saveza. Bojeći se mobilizacije, putovao je sve dalje i dalje. Gorki, Moskva, Saratov, Taškent, Barnaul. Kad je čuo da voze Litvance, priključio nam se i usmerio u američke koncesije. „Ja sam demokrat“ – govori on o sebi, podižući uvis dva razmagnuta prsta i nameštajući cviker. – „Borio sam se i boriću se za interes većine – takva je moja životna parola“. Odsedeo je u zatvoru u Kaunasu tri godine jer je bio umešan u Pajaujusov^{*} sudski proces. A inače nema ništa što bi izazvalo simpatiju. Svojoj porodici je dobar. Sećam

* Juozas Pajaujis (1894–1973), član Demokratske narodne partije, izabran u Parlament 1926, osuđen 1927. zbog aktivnosti protiv vlade i osuđen na doživotni zatvor; amnestiran 1929, posle čega odlazi u Francusku. – *Prim. prev.*

se, kad su nas u Bijsku ukrcavali u vagone, svi su jurili kao da se boje da će ih ostaviti ako zakasne. Zato smo se i ređali kao sardine, jedno drugom na glavi. Krikštanis se grčevito uhvatio za drške prednjeg crvenog vagona i uporno mlatarao nogama i telom nastojeći da odgurne druge i uskoči prvi. Tada, stojeći nešto dalje, shvatila sam da će taj čovek da pređe preko svakog leša da postigne svoj cilj.

Svakih 10–15 minuta pristiže kamion. Dvadeset ljudi sa decom i stvarima ukrcava se u njega i on smesta nestaje u oblaku prašine. Danju je vrućina. Nikakve svežine. Sve smo osušili. Do večeri ostaje četvrtina ljudi. Obalski trg se prazni. Postaje svežije. Naposletku je sasvim hladno. Prebacujem zimski kaput. Na velikoj površini gore vatre. Ostavili su ih ljudi koji nisu uspeli ni da sebi nešto skuvaju, jer su stigla vozila. Dogorevaju ko zna gde ukradene građevinske daske. Kraj jedne vatre sedi devojčica mojih godina. Prilazim i zastanem na suprotnoj strani vatre. Devojčica je u izviđačkoj uniformi kao i ja, primećujem da je veoma živahna, plavih očiju. Svetlih pletenica. Litvanski tip, pomislila sam.

– Videla sam vas u baraci u Makarovu, vi ste iz Kau-nasa?

– Iz Kaunasa, a vi?

– Iz Šjauljeja.

Pogledom odmeravamo jedna drugu, ali reči više ne nalazimo. Idem dalje, vidim da je stiglo vozilo, i ta moja poznanica penje se na kamion. Kamion je odjurio. I to je bilo celo poznanstvo. I ko zna hoćemo li se ikada sresti? Ali život nas je još spojio, i to u veoma zanimljivim okolnostima.

Sledećeg jutra, oko pola pet, kad je svitalo, i do naše grupe je stigao kamion i sabili smo se u njega. Nije mogao da se smesti ceo vagon, već samo oko 25 ljudi. Sećam se Krikštanisa, Norejkjenje s malim Dalijusom, Na-usedjenje, Jasinskjenje s Dalijicom, Albertasa Janonisa s majkom, Dovidajtjenje sa Birute, Žukjenje, Grockisa i još nekih. Nekoliko minuta kasnije već jurimo za drugim kamionima dobrim drumom. Svanuo je vruć 25. jul. Danas moramo da savladamo prilično veliku (oko 300 km) razdaljinu između reka Angare i Lene. Šoferi su iskusni, voze besomučno brzo, na okukama se kamioni strašno zanose, mi vrištimo. Molim šofera da sporije vozi, barem 90 kilometara na sat. On izade iz kabine, stane na stepenicu i ne držeći volan (a brzina je ogromna) pogleda u nas. Videći da smo prebledeli, više ne izvodi te šale. Vrućina. Vozimo se kroz šume, pune su zveri, a čoveka nema verovatno u prečniku od 300 km. Divovsko drveće odavno leži srušeno. Šume, šume, šume – guste, moćne, neprohodne šume u koje ljudska noga nije stupila. A u Sovjetskom Savezu nema papira. Daleko odavde, u Staljingradu, pripremaju se za velike bitke, koncentriše se vojska, bruje avioni, topovi, a ovde je tiho, juri samo onaj koji nosi litvanske prognanike do široke Lene. Nema vode. Zaguljivo je. Prašina je oblepila lica, oči, usta, celo telo. Albertas i ja smestili smo se u stražnjem delu na stvarima, pa nas vetrice osvežava.

Odjednom, Jasinskjenje vrisne strašnim, divljačkim glasom, razrogači oči, baci od sebe Daliju, koja ima dve godine, i davi samu sebe. Muškarci joj na silu odmiču ruke, no ona grčevito steže vrat, plave žile izbijaju joj na čelu. Rastavili su ih. Našli smo vode, pokvasili lice, dali joj da pije. Žena je opet postala normalna, opet miluje i ljubi

svoju Dalijicu, opet želi da živi. Ah, ti nervi... Čoveku je tako teško da ih obuzda, naročito prognaniku.

Oko tri sata posle podne zaustavljamo se. Mi – smesta u šumu. Dokle pogled doseže – prostire se crveni pokrivač od šumskih bobica. Malo se osvežavamo i ujedno gasimo šeđ. Posle nekoliko sati pauze opet jurimo. Same nizbrdice i nizbrdice. Pobesneli šofer ne smanjuje brzinu, i mi se neprestano približavamo reci Leni. Već je veče. I noć. Hladno je. Kamion bruji bez predaha. Pomalo je strašno. Albertas i ja gledamo na obe crne strane puta – svugde je tamna, sumorna, neprohodna šuma. Ugodno mi je da sedim pored Albertasa na ivici kamiona i jurim u tamu kroz ove čestare kojima nema ni kraja ni konca. On je mladić čiste duše. Bio je student Dramskih studija u Šauljeju, izgleda da ih je već završio. Voleo je prirodu, ljude, imao je nežnu, lepu dušu. Mene je, ko zna zašto, podsjećao na Aljošu iz „Poniženih i uvređenih“ Dostojevskog. Visok mladić, neobično vitak, svetlokos, lepog lica, plavih očiju. „Pozorište, Dalija – to je moj životni san, cilj, za mene je to alfa i omega. Prohujaće rat, vratiću se na scenu, podsticaću igrom ljude na lep život, budiću uzvišena osećanja. Ta život je veoma lep, divan, zanimljiv“ – često mi je govorio Albertas, a plave oči su mu plamtele i smeškale se. Spava mi se. Bližimo se Ust Kutu. To je pristanište na Leni. Jutro je, pola sedam. Tačno za 24 sata smo u Ust Kutu. Kamion ulazi u grad šatora. Uvlačimo se u prvi na koji najđemo i tonemo u san.

Dve sedmice provodimo ovde u iščekivanju parobroda. Dve grupe su već odvezli parobrodi „Moskva“ i „Ljermontov“. Teorija o Americi i dalje je neuništiva. Ko ne veruje, zovu ga pesimistom, blesanom, kvariteljem raspoloženja i plačljivkom. Ljudi očigledno teže da veruju

svojim malim bogovima. I taj optimizam ne sme da se ometa. Dani su lepi, kupamo se, dobro nas hrane. Po čoveku 500 grama hleba i tri puta ječmena kaša. Kupamo se u parnom kupatilu – lečilištu. U šatoru su naši porodični prijatelji – porodica profesora Vilkajtisa. Bila sam netaktična. Danju svi odlaze da beru bobice – ja ostajem. Profesor me pita zašto ja ne idem.

– Ne volim da berem bobice – odgovorim.

– Ali videli biste mnogo lepih i zanimljivih biljaka ovog kraja – ne popušta profesor, smeška se i ispitivački me posmatra.

– Ah, ta botanika, strašno je ne volim i ne zanima me, priznaću – blebećem, ali se setim da je Vilkajtis botaničar i ugrizem se za jezik. On se popustljivo osmehne.

– S vašim ocem osam godina sam sedeo u istoj klupi, bio je dobar drug, ko zna – možda ćemo se jednom još sresti.

– Mooožda...

Sa druge strane – porodica Balčej. Oni su iz Daugeja. Dzukijci. Veoma simpatični ljudi. On je bivši učitelj, vođa voda strelaca.* Neobično je samo što njega nisu izdvojili u logore. Uveče – pesme, lepe, prepune čežnje za otadžbinom, tužne pesme prognanika. Plače dete čija je majka pre četiri dana zalutala berući bobice.

Obala Lene. Talasi udaraju u obale. Reka je široka. Stoje parobrod „Nadežda Krupskaja“ i dve velike teglenice. Ukravamo se na jednu od njih. „Apostoli“ rukovo-

* Društvo litvanskih strelaca (Lietuvos Šaulių Sąjunga, Lithuanian Riflemen's Union) – organizacija dobrovoljaca, patriota, delovala 1919–1940. (1944–1953. kao gerila protiv sovjetske okupacije, 1954–1989. u egzilu), integrisana u Ministarstvo odbrane, aktivna od 1989. i danas. – *Prim. prev.*

de. Teglenice su putničke i poprilično udobne. Svako ima nešto kao ležaj. Ceo naš vagon je zajedno – to je veoma zgodno. Već smo se navikli jedni na druge, sprijateljili se donekle. Još noćivamo na kamenju na obali dok šume talasi Lene. Stojim baš uz vodu i posmatram reku – koliko li je prognanika odnela ta reka za vreme carske vlasti u daleka mesta progonstva... Koliko su mladih, najboljih sinova i kćeri zemlje otplovili ovi talasi, a natrag ih više ne vraćaju. Koliko ih je stradalo u progonstvu. Koliko su nuda, čežnje, želje za borbom odneli ovi talasi. Progonstvo je prigušilo njihov entuzijazam, otupelo osećanja, ubilo, progutalo im najbolje godine. Kamo će da nas odvezu? Ne valjda u Ameriku? Tu celim bićem osetim da ne mogu više da se zavaravam. I tebe, Dalija, čeka još duga borba. Još ćeš mnogo morati da se boriš sa životom, sa smrću. Voda reke u noćnoj tami postaje crna. Talasi zapljuškuju obalu. Sipi sitna kišica.

Polako pored nas promiču sela, stada životinja, polja, peščare. Grupice dece igraju se na obali, kupaju se, nešto nam viču i mašu rukama. Sunčani dani klize jedan za drugim. „Nadežda Krupskaja“ polako vuče naše teglenice gornjim tokom Lene. Svi su dobro raspoloženi. Tri puta dobijamo hranu. Vode – koliko želiš. Svi se neprestano umivaju, peru, izgledaju mlađe, vedrije. Mladi se osećaju kao da su na ekskurziji, kao da su na raspustu. Odeveni u najbolje što imaju, većina još u odeći iz Litvanije.

Omladina doslovno cveta. Zaista se čini da smo zaplovili Njemenom na prvomajski izlet. Ovde-onde vide se parovi koji prijatno razgovaraju, ponovo oživljava flert. S prednje teglenice čuju se zvuci harmonike, pesme. Posle

nekoliko dana stajemo u Kirensku. Odavde počinje Jakutija. U pristaništu za novac nude luk, mleko, sušenu ribu. Znači, novac ovde ima vrednost.

Opet plovimo. Svaki čas se od susedne teglenice udaljava čamčić. Njime na obalu voze nečiji leš da ga sahrane. Svugde je tiho. Podne je. Tišina. I tako za vreme celog putovanja. A ono je trajalo mesec dana. Svaki put kad bismo stali, sahranjivali smo jedan ili nekoliko leševa na ostrvima Lene ili na obalama. U prolazu smo veoma često na obalama videli sveže, drvene krstove. Uvek bih se okrenula i gledala, dok grob neznanog prognanika ne bi nestao na sunčanom horizontu. Ostanite večno ovde, bedni Litvanci, nećete više nikad videti sunčane obale Njemena i Dubise, a vetrić s litvanskih polja neće poigravati nad vašim grobom. Prohujaće ratna oluja, ako opstanemo, možda čemo i da se vratimo, a vi – nikad više. Ploviće kraj vas ponekad teglenice, parobrodi, poneki putnik bacice pogled na usamljeni grob – bez cveća, opusteli. Nestaće s vremenom i natpis koji ionako niko neće da čita na ovom pustom mestu. Neobično, čovek kao da je živeo, učio i radio, da bi život skončao na ovoj obali. A da mu je neko u Litvaniji rekao da će ovde da nađe poslednje počivalište, nikad ne bi poverovao. Ta mi smo – optimisti. Eto, i ja pišem da sam imuna na smrt ili tamnicu, a možda će me negde kao psa baciti pod zemlju...

Eh, vi sunčani dani, kako često smo vas se sećali u teškim vremenima, kao odmarališta. Tog putovanja rekom Lenom. Uveče – opet pesme. Tu su najaktivniji oni iz Marijampolea. Veoma patriotski raspoložena omladina. Nemam drugova, pa sam češće sa odraslima.

Gospođa Žukjenje u dugom japanskom plaštu od crvene svile, kao uvažena plemkinja, šušti po palubi te-

glenice. Ona čak ni u najkritičnijim trenucima ne zaboravlja manikir i masažu za održavanje kože lica. Na sve nas gleda s visoka, budući da je bila žena pukovnika. Bila je i predmet poruge. Bili su neki Jevreji, brat i sestra, ne sećam se prezimena, pamtim samo ime – Dora. Oni su u Šjauljeju imali mlin. Žukjenje je od njih zahtevala novčanu pomoć, obećavajući im da će se zauzeti kod svog muža kad oni posle rata budu hteli da obnove mlin. A Adolisu Ašmontasu, slabunjavom petnaestogodišnjem dečaku, još u Altajskom kraju, moleći ga da joj donese drva iz šume, obećala je da će biti primljen u vojnu školu preko reda. Kako je ipak duboko bilo usađeno u nju seme protekcionizma, kad je čak i u dalekom progonstvu obećavala protekcije. Njen muž, izgleda, zaista nije bio odveden. Bio je ostao u Litvaniji, sakrio se ili nešto slično. Krikštanis, kako je bio rođeni govornik, nije mogao da se smiri bez auditorijuma i okupivši nekoliko slušalaca predskazivao je poraz Sovjetskog Saveza u ratu. Samo je potpuno nejasno, zašto se on onda morao evakuisati.

Počinje područje šuma. Reka postaje uža, obale visoke i strme. Budući da je pravac pravo na sever, onda je sa geografske tačke gledišta veoma zanimljivo, vidim sve zone: listopadnu i četinarsku šumu, tajgu, tundru, sve prelaze, i mogu se savršeno posmatrati promene biljnog sveta.

Jakutsk. Zapovedaju nam da se iskrcamo i iznesemo sve stvari jer će dezinfikovati teglenice, a nas teraju da se okupamo. Onima koji su bolesni naređuju da ostanu – njih će da transportuju u grad, u bolnice. Mamica je bolesna i mi možemo da ostanemo u gradu, ali niko od nas troje ne želi da se razdvajamo od svog vagona, pa ćutimo. Kasno noću opet se ukrcavamo. Teglenica stoji nasred reke. Prolazi parobrod „Pjatiljetka“ na dva sprata.

Kroz prozore se širi svetlost, čuje se muzika, svež vетар mi mrsi kosu. Očima gutam taj čudesno lep parobrod, i javlja mi se želja da lepo živim. Ima ljudi koji, eto, slobodni plove na takvim parobrodima, postoji, dakle, sloboden, lep život. Osećam da se u meni rađaju upornost, snaga, želja da živim, da se borim sa životom i da pobedim. Da ga uhvatim za gušu, da sama mogu da ga uredim, a ne da on mene baca. Živećemo mi još, Dalija, još ćemo mi da se borimo. Borićemo se s tim okrutnim neprijateljem – životom, i nećemo se predati. Boli me briga što mi je samo petnaest.

Prolazi još jedna nedelja, pa deset dana. Nije mi do sadilo da plovimo. Sedim na svom ležaju i pravim se da spavam jer posmatram kako Štarjenje koketira s vojnikom. Ona je veoma pobožna žena, ili barem nastoji da tako izgleda, velika patriotkinja. Ako je neko dete negde čulo rusku pesmu i zapevalo na tom jeziku, ona se podrugljivo smeška i tuži ga njegovim roditeljima, a sa čekistima i Rusima se vucara. Brat ju je nazvao – Slatka Genute. Lepa je, ali skroz podmukla. Smeška se Rusu, a on je povalujuje i miluje. Kad priča o svom Bronjusu, koji je u gulagu, onda joj se, čini se, prave suze kotrljaju iz plavih očiju. Licemerka. Njena drugarica Prapuolenjenje, s kojom zajedno živi, obožava je i ne primećuje kako je ova vara gde god može.

Šire se glasine da su ranije odvezeni Litvanci u luci Tiksi bili prekrcani na veće prekomorske brodove i odvezeni – gde? „U Ameriku. Naravno“ – kažu „Amerikanci“. Čak su poznati takvi detalji da je radna odeća bila bacana u more jer u Americi neće više biti potrebna. To je na-

vodno ispričao neki mornar iz Tiksija. (Tiksi je luka u Severnom ledenom moru, na Arktičkom okeanu). Kako je onde?

Tek kasnije, kad sam iskusila već sve neprijatnosti s celom tom „Amerikom“ i dospela u Tiksi da se školujem, sve sam shvatila. Bilo je istine u tim glasinama, ali ti prekomorski brodovi odvezli su naše sunarodnike na ušće reke Jane, gde su poumirali, kao što ćemo i mi. A stvari su bacali jer su i oni verovali da beže u Ameriku. Barometar raspoloženja opet se podigao.

Za to vreme bliži se Buluna.* Plovimo sve dalje na sever, osećamo naglu promenu klime. Nema više sunčanih dana: na reci je neprestano oluja, vetar. Šume postaju sve oskudnije, drveće sve niže. U Buluni – centru rejona – zadesio nas je prvi udarac – jedan deo nas je iskrcan. Ta gde je Amerika? Plovimo dalje. *Tit Ary* je preuzeće za prerađu ribe. Opet iskrcaju nekoliko stotina. Gene Morkute, žestoka „Amerikanka“, devojka kleptomanka nečistih ruku, ne popušta i silazeći više nam: „Ništa strašno, ovde ćemo samo otići u parno kupatilo, a onda – na američke parobrode. To su prave vesti.“ Ah, te prave vesti, tako su mi već dosadile svojom „istinitošću“. Već se nekoliko stotina iskrcaju na obalu sa stvarima, znači – idu u kupatilo. Samo mi je žao što je mnogo njih u tom paklenom kupatilu u skoro vreme i stradalo, ne dočekavši američke parobrode.

Napuštamo *Tit Ary*. Šta to znači? Nestaje drveća i bilo kakve vegetacije. Posle *Tit Aryja* mali ariši su svega 40–50 cm visine, a onda su i sasvim iščezli. Počinje tun-

* Bulunski rejон u Republici Saha (Jakutija), Ruska Federacija.
– Prim. prev.

dra. Istina, videli smo medveda, veoma flegmatično je posmatrao naš konvoj, kao da ga uopšte ne zanimamo.

Kamena litica Stolbija – visoka je oko sto metara. U Stolbiju opet iskrcavaju stotinak ljudi. Gledam kako prebacuju na obalu litvanske porodice. Severni vetar nosi pesak, upada u usta, nos. Reka besni, baca pomicne brodske lestvice, a ceo grad Stolbi čine dva šatora. Udaljavamo se ostavljući na „američkoj“ obali stotinu sunarodnika koji sede na svojim zavežljajima s malom decom, zasuti peščanim uraganom. Nekoliko sati kasnije opet se zaustavljamo.

Obala je visoka. Stoji teglenica koja je ranije doplovila, sa nje ljudi s mukom izvlače na leđima cigle na obalu. Na obali je nekoliko šatora, dve nezavršene drvene kućice bez plafona, bez prozora, bez patosa. Godina je 1942, 28. avgust. Dok teglenice guraju prema obali, posmatram tu „Ameriku“ u kojoj se treba iskrcati. Duva studeni vetar sa ušća Lene. Reka je bela od pene. Nigde na vidiku nikakve vegetacije. Mračna, studena, gola obala. Znači, ovde je odredište našeg putovanja. Dolazi „apostol“ i izdaje naredbu da ispraznimo teglenicu. „*Nu vot, prijehalji. Što, njenravitsja?*“* – govori smeškajući se s neskrivenom ironijom. Neukusna šala, treba biti veoma velik cinik da se rugaš ženama i deci dovezenim na ušće Lene i ostavljenim da onde prezime.

Već smo na obali, tačnije – u podnožju strme obale. Vučemo stvari gore po obali koja se neprestano raspada. Pesak nas vuče natrag, klizamo se i padamo sa stvarima.

* Rus.: I eto, stigli smo. Što, ne svida vam se? – *Prim. prev.*

Svi su čutljivi, tužni. U polarnoj tundri stoji 450 Litvanca i gleda u grad. „Gde ćemo živeti“ – pitamo lepo odevnog muškarca, čini se komandira, koji je prolazio. „Sami ćete sebi da sagradite“ – odgovara sa osmehom. – „Vama je bolje, vi ste ovde našli barem nekoliko šatora, a mi smo pre dve nedelje stigli u konvoju i iskrcali se na golu zemlju, ovde je bila samo drvena tabla koju je ostavila ekspedicija, na kojoj je pisalo da će na ovom mestu biti sagrađena riblja fabrika, a mesto se zove Trofimovsk“ – govori on. Osećamo da je ponosan sâm na sebe: eto kakvi smo mi, osvajači pola, u pustoj tundri gradićemo gradove.

Osvrćem se i osećam se grozno. Unaokolo tundra, tundra, gola tundra, nikakve biljčice, samo mahovinom pokrivena tundra – doklegod pogled doseže. U daljinu vidim nešto kao brdašce i krstove. Ispostavilo se da su to grobovi Finaca. Dovezli su ih pre dve sedmice, a oni, onemoćali za vreme blokade Lenjingrada, zaraženi tifusom, izgladneli – umiru. Postalo mi je jezivo. Osećam da će ovde biti „fabrika“ smrti, a ne fabrika riba. Parobrod je zlokobno zatulio i krenuo, vukući naše prazne teglenice i manevrišući između mnoštva splavova.

Osećam se užasno. Želela bih da se grčevito uhvatim za teglenicu, da me ne otrgnu, i da vičem: „Ne ostavlajte nas, ne ostavlajte, gde ste nas to ostavili?“ – ali konvoj se udaljava, a mi stojimo na pustom Trofimovskom ostrvu, gde će svakog časa početi polarna desetomesecna zima.

Ali treba živeti. Još smo na pustom polju, a već se pojavljuje isti onaj kicoš i naređuje nam da idemo istovarati cigle. Ispostavilo se da je taj Sventicki rukovodilac gradilišta buduće „fabrike“. „Ali gde ćemo da noćimo?“ – pitamo ga.

– Zato i idite da istovarate cigle, pa ćete pre imati gde da živite. Svi na cigle! – dreknuo je i otrčao.

Jedni su istovarali cigle, drugi daske i ostali građevinski materijal. Kad sam se spustila u tovarni prostor teglenice dobila sam konopac za vezivanje cigala. Iako sam videla da muškarci, kao Stankevičjus i Krikštanis, nose po 12–15, više od sedam cigala nisam mogla da ponesem. Zadatak je sledeći: iz tovarnog prostora teglenice treba se popeti strmim lestvama od oko tri metra, zatim preko palube izaći na pomične brodske lestvice i njima iznositi cigle na obalu. Ukupan uspon – oko deset metara. Na obali svako slaže cigle na zasebnu gomilu od 250 cigala. Za hiljadu plaćaju 80 rubalja. Za 12 sati iznela sam 250 cigala i kad sam se vratila pohvalila sam se mamici da sam zaradila 20 rubalja. Posao se odvijao prilično skladno. Litvanska i finska leđa izvukla su na obalu cela brda cigala, dasaka, daščica i obruča za izradu buradi, pa čak i za „kungase“^{*} i čamčiće za ribolov. Živeli su Litvanci ispod kungasa, pod nadstrešnicama poduprtim daskama koje su zaklanjale samo od vетра. I Finci su našli utoчиšte u mračnim šatorima bez prozora, od američkih vreća za brašno, koji nisu štitili ni od vетра, ni od kiše. Njihovi šatori i nadstrešnice bili su prepuni bolesnika, ležali su na mokroj zemlji tundre i bez nadzora umirali. Tifus je smesta prešao na Litvance. Vaške su u gomilama milele čak i po gornjoj odeći. Bio je septembar, iz dana u dan moglo se očekivati smrzavanje površine tundre, a zatim – i prve vejavice.

Svako ko je živ radi na gradilištu. Gradi se bolnica od balvana i ogromna zidana zgrada. Desetine hiljada građevinskih trupaca plovilo je uz obalu. Trebalo ih je brzo izvući na obalu, ali nije imao ko.

* Veliki čamci na vesla. – *Prim. prev.*